

4. Бех І. Д. Духовний розвиток особистості: поступ у незвідане / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 2007. – №1. – С. 5–28.
5. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 2 : Особистісно орієнтовний підхід: науково-практичні засади : навч.-метод. посіб. – К. : Либідь, 2003. – 344 с.
6. Богуш А. Л. Уроки духовності дітям / А. Л. Богуш, В. А. Сучак. – Одеса : СВД Черкасов, 2005. – 126 с.
7. Боришевський М. Й. Дорога до себе : Від основ суб'єктності до вершин духовності : монографія / М. Й. Боришевський. – К. : Академвидав. 2010. – 416 с.
8. Митина Л. М. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях / Л. М. Митина // Вопросы психологии. – 1997. – №4. – С. 28–38.
9. Пирогов Н. И. Избранные педагогические сочинения / Н. И. Пирогов. – М. : Педагогика, 1985. – 270 с.
10. Пищулин Н. П. Философия образования : законы, доктрины, принципы / Н. П. Пищулин. – М., 2001. – 100 с.
11. Сковорода Г. Твори : у 2 т. / Г. Сковорода. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 600 с.
12. Фромм Э. Догмат о Христе / Э. Фромм. – М. : Олимп, Издательство АСТ-ЛТД, 1998. – 416 с.
13. Шопенгауер А. Афоризмы житейской мудрости / А. Шопенгауер / пер. с нем. Ю. И. Айхенвальда. – С. Пб. : Азбука-классика, 2008. – 256 с.

УДК 371.015.3

Тетяна Мотрук

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ З УПЕРЕДЖЕННЯ ІГРОЗАЛЕЖНОСТІ

Статтю присвячено обґрунтуванню психолого-педагогічних рекомендацій профілактики азартних ігор. До них ми відносимо психолого-педагогічну просвіту, формування батьківської компетенції з проблем ігрозалежної поведінки, психокорекційну роботу, ранню діагностику ігрозалежності, указуємо на роль соціально-правової політики держави. Стаття містить дані діагностики ігрозалежності.

Ключові слова: ігрозалежність, психолого-педагогічна профілактика, патологічне використання комп'ютера, молодь.

This paper focuses on the reasoning the psycho-pedagogical recommendations of gambling prevention. It includes psycho-pedagogical education, forming of parental competence in gambling problem behavior, developing and psycho-corrective work, timely diagnosis gambling addiction and the role of social and policy in state. The article contains diagnostic gambling data. It is specified on the characteristics of the primary and secondary gambling prevention.

Keywords: gambling, psycho-pedagogical prevention, pathological computer use, youth.

Актуальність. Сьогодні в країні, як ніколи, особливо гостро стоїть питання соціальної активності молоді, її громадянської позиції. Переломний для країни момент у політиці та економіці певним чином зосередив увагу суспільства на проблемних ділянках функціонування держави. Динамічність сучасного життя, наявність емоційної напруги, фізичних і психічних навантажень зумовлюють пошук адекватних способів відпочинку та відновлення. Одним із видів психологічного розвантаження є гра. Серед великої кількості існуючих

ігор люди, особливо це стосується юнаків, обирають такі, що відповідають їх сприйняттю себе як дорослої людини, та є доступними, соціально привабливими, часто не вимагають особливих умінь і навичок, на перший погляд, потребують мінімальних капіталовкладень. Зону ризику становлять комп'ютерні й азартні ігри та інтернет-залежність. Психолого-педагогічна робота формування свідомої, відповідальної особистості передбачає передовсім упровадження системи профілактики виникнення девіантної поведінки, зокрема адикцій.

Метою статті є обґрунтування низки психолого-педагогічних напрямів психопрофілактичної роботи з упередження та запобігання ігрозалежності.

Осіб, що мають психологічну залежність, яка проявляється в нав'язливому захопленні комп'ютерними або азартними іграми, називають ігрозалежними. Окремим блоком потрібно розглядати «Інтернет-залежність», яку часто згадують у контексті з ігровою залежністю. Цей термін запропонував Goldberg (1996) для опису непереборного бажання користуватись Інтернетом. Goldberg характеризує інтернет-залежність як таку, що «має згубний вплив на побутову, навчальну, соціальну та психологічну сфери діяльності». Останнім часом також набув популярності термін «патологічне використання комп'ютера» (PCU – pathological computer use), який уживається для ідентифікації ситуацій, де комп'ютер використовується для отримання інформації, що виходить далеко за межі професійних інтересів. У статті наголос буде зроблено на профілактиці ігрозалежної поведінки.

Розуміння важливості досліджень ігрозалежності, як одного з видів адиктивної поведінки, і пошук адекватних психокорекційних підходів у вирішенні цієї проблеми можна спостерігати серед науковців та фахівців самих різних наукових напрямків. У межах великої кількості психологічних напрямів існує своє бачення причин ігрової залежності. Відповідно можуть розглядатись і мішені для психокорекційного втручання. Кожна концепція описує значущий, важливий компонент розвитку порушення, що говорить про неоднозначність і багатогранність цього питання. Як приклад, може бути запропонована одна із психоаналітичних позицій. Ідеться про об'єктивно й суб'єктивно погану здатність переносити труднощі повсякденного життя, постійні докори в непристосованості й відсутності життєлюбства з боку близьких та оточуючих, що формують в адиктивних особистостей прихований «комплекс неповноцінності». Вони страждають від того, що відрізняються від інших, від того, що не здатні «жити як люди». Однак такий тимчасовий «комплекс неповноцінності» обертається гіперкомпенсаторної реакцією. Від заниженої самооцінки, навіюваної оточуючими, індивіди переходять відразу до завищеної, минаючи адекватну. Поява почуття переваги над оточуючими виконує захисну психологічну функцію, сприяючи підтриманню самоповаги в несприятливих мікросоціальних умовах – умовах конфронтації особистості з сім'єю або колективом. Почуття переваги ґрунтується на порівнянні «сірого болота», у якому знаходяться всі оточуючі, і «справжньої, вільної від зобов'язань життя» адиктивної людини.

Посилаючись на дослідників і практиків у роботі з ігрозалежністю, можна стверджувати, що подолання цієї складної проблеми може відбутись лише у

випадку комплексного підходу до її вирішення, коли до уваги береться якомога більше факторів, що складають причину її виникнення.

На рівні Всесвітньої організації здоров'я під профілактикою маються на увазі науково обґрунтовані й своєчасно вжиті дії, спрямовані на: 1) запобігання можливих фізичних, психологічних чи соціокультурних колізій в окремих індивідів та груп ризику; 2) збереження, підтримку й захист нормального рівня життя та здоров'я людей; 3) сприяння їм у досягненні поставлених цілей і розкриття їхніх внутрішніх потенціалів.

Відповідно до установки ВОЗ, можна виділити первинну й вторинну профілактику. Обидва види профілактики й попередження ігрозалежності припускають необхідність як зовнішніх (певних організаційних заходів), так і внутрішніх, або власне психологічних, заходів.

Первинна профілактика передбачає комплекс заходів, спрямованих на попередження ігрозалежності серед широких верств населення в цілому та серед підлітків і юнацтва зокрема. У поняття первинної профілактики комп'ютерної та ігрової залежності ми включаємо комплекс профілактичних та виховних психолого-педагогічних заходів, що забезпечують стійкість до агресивного впливу інформаційного середовища. Такі міри дозволяють попередити загрозу формування залежності серед неповнолітніх.

Під вторинною профілактикою слід розуміти заходи, спрямовані на ранню діагностику вже існуючої проблеми, психокорекційні втручання з метою зупинити процес на початкових стадіях і не допустити патологічних форм розвитку ігрозалежності. Для цього потрібні: 1) розробка й упровадження комплексу методів для діагностики ігрозалежності юнаків; 2) розробка й упровадження заходів, спрямованих на психокорекцію емоційних станів, оскільки формування ігрозалежності відбувається на емоційному рівні.

Існує значна кількість осіб, яка потребує кваліфікованої спеціалізованої допомоги з проблеми ігрозалежності. За даними нашого опитування, у якому взяли участь 524 юнаки міста Суми віком від 17 до 21 року, у 25,6% респондентів виявлено ігрозалежність за даними на 2008–2011 роки. Опитування щодо залежності від Інтернету не проводилося. Але, вірогідно, можна стверджувати, що відсоток таких залежних не є нижчим.

Однак можна стверджувати, що первинна профілактика забезпечує найбільш високу якість результату. Якщо первинна профілактика здійснюється за різними напрямками, із залученням спеціалістів різного профілю, то досягається найбільш повний ефект. Оскільки вторинна профілактика відбувається вже за фактом існування ігрозалежності, то її кінцевий результат може бути менш повним, ніж за первинної профілактики.

На сучасному етапі розвитку вітчизняної науки закладені продуктивні підходи до створення теоретичної, методологічної та практичної бази превентивної психології та педагогіки, створені моделі профілактики хімічних залежностей в освітніх установах з підлітками групи соціального ризику (С.А.Белічева, Т.Ю.Большот, І.П.Лисенко, Н.Ю.Максимова, Н.А.Сирота, Л.Н.Юрьєва, В.Ялтонський та ін.), використовуються активні методи навчання, різноманітні тренінги, розв'язування психологічних ситуацій, робота з інноваційними мето-

диками (В.В.Власенко, С.В.Васьківська, Р.Р.Гаріфулін, Л.В.Долинська, В.І.Карікаш, К.Н.Пилипенко, Н.І.Пов'якель, В.Ромек, Г.Є.Улунова та ін.).

Стратегія первинної профілактики ігрової та комп'ютерної залежності передбачає початок утілення превентивних заходів на якнайбільш ранніх етапах розвитку людини. У вік сучасних технологій, які швидко розвиваються, доцільною може бути робота з батьками дошкільників, з молодшими школярами, підлітками. Це послідовність спеціальних профілактичних заходів, які здатні забезпечити необхідну психологічну підтримку. Вони спрямовані на формування особистісних ресурсів, що забезпечують розвиток у дітей і підлітків соціально-нормативного життєвого стилю з домінуванням здорового способу життя, дієвої установки на грамотне й відповідальне вміння користуватися мультимедійними засобами, а також на ресурси родини.

Модель психолого-педагогічної профілактики ігрової залежності в молодіжному середовищі включає психолого-педагогічну роботу з юнаками, в тому числі з групи соціального ризику, урахування особливостей особистісних дезадаптивних рис, що сприяють формуванню ігрозалежності, мікросоціальне середовище, зокрема, роботу з сім'єю, теоретичну і методичну підготовку психологів, педагогів, соціальних працівників.

Зміст кожного напрямку профілактичної діяльності, сукупність методичного, діагностичного забезпечення процесу сприяють досягненню ефективних результатів профілактичної роботи в освітніх установах, а саме: орієнтування підлітків на здоровий спосіб життя, на розвиток високоефективних поведінкових стратегій, особистісних ресурсів, креативних здібностей та комунікативних навичок; зниження рівня дезадаптації в підлітків; формування готовності підлітків, педагогів та батьків до взаємодії в рамках педагогічної профілактики ігрових залежностей. Сукупність педагогічних принципів, педагогічних профілактичних програм, форм і методів роботи з юнацтвом спрямована на попередження ігрових залежностей. Саме на це орієнтовані програми освітньої роботи з педагогами й батьками з метою попередження цілісного позитивного впливу на особистість.

Ми пропонуємо розглядати напрями організації психолого-педагогічної профілактики ігрозалежності в рамках моделі, яка містить окремі чітко виражені напрями роботи. У цьому випадку ми розглядаємо профілактику, в цілому, як основу для підтримання постійних зв'язків з особистістю ігрозалежного, засобом для виявлення його особливостей, мотивів його вчинків, створення позитивного фону для індивідуальних впливів і постійної корекції поведінки.

На практиці зазначена модель має таку структуру:

1. Психолого-педагогічна просвіта як складова профілактики ігрозалежності передбачає єдність психосоціальних методів, спрямованих на поглиблення в населення (учителів, вихователів, школярів, батьків, громадськості) знань щодо причин, перебігу, наслідків ігрозалежності.

Психологічна просвіта – основний спосіб й, одночасно одна з активних форм реалізації завдань психопрофілактичної роботи. Профілактика ігрозалежності передбачає використання різних способів, таких як: вербальні (бесіда, лекція, тематичний семінар, виступ по радіо, на телебаченні); публіцистика

(друковані та електронні ЗМІ); наочні (плакат, буклет, пам'ятка); Інтернет і розміщення тематичної інформації на web-сайтах тощо. При цьому відбувається формування наукових установок та уявлень про ігрову й комп'ютерну залежність; громада отримує інформацію із цього питання; формується стійка потреба в застосуванні й використанні психологічних знань з метою ефективної соціалізації підростаючого покоління та з метою власного розвитку.

Необхідність глибокої, серйозної психологічної просвіти із зазначеної проблеми вимагає тісної взаємодії всіх учасників процесу. Наприклад, низька мотивація в батьків у цьому питанні може призвести до того, що небезпека для дитини потрапити в групу ризику може суттєво зрости.

2. Формування батьківської компетентності з проблеми ігрозалежної поведінки. Батьківська компетентність у царині ігрозалежної поведінки передбачає наявність знань про стилі виховання та особливості родинного спілкування, які можуть сприяти ігрозалежності. Батьки повинні знати фактори, що значно підвищують рівень можливого переходу від ситуативного бажання грати в комп'ютерні ігри та випадкових зустрічей з азартними іграми до формування патологічного гемблінгу. Фахівці наводять ці фактори за зниженням ступеня значущості: належність до постійних та проблемних гравців в юнацькому віці, чоловіча стать, делінквентність, зловживання ПАР, ранній початок азартних і комп'ютерних ігор, батьківська історія гемблінгу або інших залежностей, низька шкільна успішність [2].

Два фактори, пов'язані з групою проблемного гемблінгу, – батьківська гемблінг-історія й низька шкільна успішність – можуть більше стосуватися специфічних проблем ігрозалежності. Дослідники вважають, що група підвищеного ризику може мати тенденцію до виникнення пізніших проблем з азартною грою, які є вторинними в порівнянні з більш фундаментальною лінією делінквентного стилю життя.

Батькам потрібно виявити максимум терпіння й наполегливості, щоб підтримувати підлітка, юнака в подоланні життєвих труднощів, передавати досвід подолання кризових ситуацій, навчати вмінню регулювати свої емоції, будувати стосунки з однолітками, управляти своїм часом. Доречною в подібних ситуаціях є консультація фахівця-психолога або психотерапевта (виявлення можливих депресивних розладів), їхня спільна психокорекційна робота.

3. Діагностику ігрозалежності ми проводили, використовуючи опитувальник «Анти-гемблінг», опитувальник «Визначення залежності від комп'ютерних ігор» та метод репертуарних решіток Дж.Келлі. За основу моделі використаної нами репертуарної решітки ми взяли решітку, описану Дж.Келлі під назвою «Репертуарний тест ситуаційних можливостей», яка згадується в роботі Ф.Франсели, Д.Баністера як «Решітка залежності» [4; 5]. Під час роботи з решіткою такого типу клієнт устанавлює зв'язки між людьми та ситуаціями. Цей метод репертуарних решіток не призначений для оцінок рівня «залежності – незалежності» людини відносно будь-якої загальної шкали. Задача дослідження полягає в тому, щоб «виявити притаманний кожній людині розподіл залежностей» [3].

4. Розвивальна та психокорекційна робота, спрямована на психокорекцію емоційної сфери, формування соціально-значущих домагань, розвиток комуні-

кативних навичок та психокорекцію емоційної сфери, формування соціально-значущих домагань, розвиток комунікативних навичок. У запропонованій психокорекційній програмі передбачено роботу з підструктурами когнітивно-рефлексивного, поведінкового та соціального блоків, визначено ставлення до емоційних станів як до сутнісного чинника в формуванні ігрозалежності. Емоційні стани ігрозалежних юнаків визначені нами як мішень психотерапевтичних втручань тому, що саме емоційна складова є невід'ємною та поєднуючою частиною всіх аспектів існування особистості.

До психотехнічних прийомів корекції емоційних станів ігрозалежного юнацтва відносимо: 1) володіння прийомами усвідомлення емоційних станів у ситуації «тут і зараз»; при цьому осмислення ситуації з позиції як учасника, так і стороннього спостерігача, тобто вміння розглядати ситуацію з різних точок зору; 2) володіння прийомами саморегуляції для набуття контролю за емоційними станами; 3) володіння прийомами релаксації для «зняття» емоційного збудження, створення можливості керувати процесами організму та психіки; 4) прийоми самовизначення: при цьому важливим є внутрішнє налаштування на раціональне осмислення ситуації, яка викликає зміну емоційного стану, наприклад перед початком гри; 5) когнітивне переструктурування: при цьому відбувається корекція ірраціональних заборон, характерних для сучасного суспільства.

Зауважимо, що вправи й техніки, запропоновані в програмі КЕСТІ, спрямовані на розв'язання комплексу завдань і мають декілька цільових складових. Серед них такі, як особистісна, емоційна, мотиваційна, комунікативна, соціальна складові та інтеграційна частина. Психокорекційна програма містить послідовність спеціальних профілактичних заходів, які передбачають формування соціально-нормативного життєвого стилю з домінуванням здорового способу життя, дієвої установки на грамотне й відповідальне вміння користуватися мультимедійними засобами [3].

5. Соціально-правова політика держави зі створення нормативно-правової та законодавчої бази щодо регулювання грального бізнесу.

15 травня 2009 року Верховна Рада прийняла Закон України «Про заборону грального бізнесу в Україні» [1]. Ми вважаємо, що законодавчі заходи на рівні держави й зокрема прийняття вказаного Закону, сприяли обмеженню появи нових гравців у середовищі юнацтва. Відразу після прийняття Закону велися розмови про створення спеціальних «гральних зон». Пропонувалося використовувати досвід європейських країн, де гральний бізнес існує, але держава його контролює та отримує податки.

12 червня 2011 року було прийнято поправку до вищеназваного Закону, у якій уточнюється поняття грального бізнесу, а саме: «гральний бізнес – діяльність, пов'язана з організацією, проведенням та наданням можливості доступу до азартних ігор у казино, на гральних автоматах, комп'ютерних симуляторах, у букмекерських конторах, в інтерактивних закладах, в електронному (віртуальному) казино незалежно від місця розташування сервера». У цій поправці також чітко визначено категорію азартних ігор.

В Україні ігровий бізнес сьогодні знаходиться «у підпіллі», про яке знають як правоохоронці, так і більшість громадян. Він нікуди не зникав. Індустрія ігрового бізнесу передбачає отримання надприбутків, і тому розважальні заклади працюють, відбувся лише перехід на комп'ютерну техніку, а гральні установи тепер мають іншу назву. У так званих «інтерактивних комп'ютерних клубах» пояснюють, що тут використовувати безпосередньо інтернет для передачі електронної пошти або пошуку інформації вам навряд чи захочеться, оскільки година користування коштує від 50 гривень і більше. У таких клубах пропонується «високотехнологічний» відпочинок: те, що раніше мало вивіску «Казино», зараз приховано під іншою назвою.

Отже, запропонована низка психолого-педагогічних методів і прийомів психопрофілактичної роботи з упередження та запобігання ігрозалежності включає ранню діагностику ігрозалежності; розвивальну та психокорекційну роботу, спрямовану на психокорекцію емоційної сфери; формування соціально-значущих домагань, розвиток комунікативних навичок психолого-педагогічну просвіту; формування батьківської компетентності з проблеми ігрозалежної поведінки.

1. Закон України «Про заборону грального бізнесу в Україні» від 15 травня 2009 року № 1334-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – К. : Парлам. вид-во, 2009. – № 38. – С. 536.
2. Ениколопов С. Психологические проблемы патологического влечения к азартным играм / С. Ениколопов, Д. Умняшкина // Вопросы психологии. – 2007. – № 3. – С. 82–99.
3. Мотрук Т. О. Програма психологічної корекції емоційних станів ігрозалежних юнаків (КЕСТІ) / Т. О. Мотрук. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2012. – 72 с.
4. Мотрук Т. О. Технологія застосування репертуарних решіток при діагностиці проблеми ігрозалежності молоді / Т. О. Мотрук // Практична психологія у системі вищої школи : монографія / [за ред. Т. В. Бушуєвої, С. О. Ставицької] ; авт. кол. каф. практ. психології та психотерапії. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – С. 246–263.
5. Франселла Ф. Новый метод исследования личности : Руководство по репертуарным личностным методикам / Фей Франселла, Дональд Баннистер ; под. ред. Ю. М. Забродина, В. И. Похилько. – М. : Прогресс, 1987. – 236 с.

УДК 378.015.31:17.022.1

Олександр Нікітін

ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

Метою статті є теоретичний аналіз проблеми духовного розвитку особистості. Автор здійснює аналіз існуючих підходів щодо визначення понять «духовність», «духовна сфера», «духовний розвиток». Визначено також, що в науковій літературі духовність розглядається як інтегративна якість особистості, яка визначає цінності, що формують людяне ставлення до інших, гуманізм, забезпечують духовний розвиток особистості. На основі результатів дослідження окреслено перспективи подальшої роботи в зазначеному напрямі.

Ключові слова: духовність, духовна сфера, духовний розвиток, духовний саморозвиток, свідомість, самосвідомість, цінності.